

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

different types of referendums suggestions regarding the strengthening of safeguards for the conduct of referenda, as well as ensuring the implementation of their decisions.

Key words: referendum, constituent power, the Constitution of Ukraine, the law.

Надійшла до редакції 17.12. 2013 з.

УДК: 347.61/.64

О. О. Довбиш,
*здобувач при кафедрі цивільного права № 1
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Стаття присвячена видам джерел формування майна подружжя, зокрема, порядку й підставам набуття ними майна під час спільного проживання, здійснення підприємницької діяльності, внесення майна до статутних капіталів господарських товариств і приватних підприємств, суттєве збільшення майна або його покращання за час перебування у шлюбі за рахунок спільних коштів.

Ключові слова: подружжя, спільна власність, майно, набуття, підприємницька діяльність, господарські товариства.

Подружжя за час перебування у шлюбі набуває майно, яке відповідно до ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу України (далі – СКУ) належить йому на праві спільної сумісної власності. Проте це не виключає того, що кожен з подружжя може мати майно і на праві приватної власності, тобто правовий режим спільної власності такого майна не стосується. Це майно: (а) яке належало кожному з подружжя до укладення шлюбу; (б) набуто кожним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; (в) набуто нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належа-

ли їй, йому особисто (п. 1-3 ч. 1 ст. 57 СКУ). Законодавець називає це майном таким, що є особистою приватною власністю дружини або чоловіка.

Унаслідок цього виникають 2 різних правових режими майна подружжя: один – їх спільна власність на майно, другий – окрема власність кожного з них. Важливо при цьому встановити, завдяки яким джерелам формується майно подружжя. Із приводу цього в цивільно-правовій науці точиться активна дискусія, а законодавство доволі суперечливо регулює відповідні відносини, що не дозволяє врахувати всі нюанси. Ці

проблеми порушувались у працях таких вітчизняних учених, як І. В. Жилінкова, Ю. С. Червоний, А. Б. Гриняк, В. І. Труба, З. В. Ромовська та інші, але, як доводить судова практика, чимало питань залишаються відкритими. Метою даної статті є окреслення видів джерел набуття подружжям права спільної власності, а завдання – аналіз підстав, що покладаються в основу такого правонабуття.

Звертає на себе увагу те, як формулюється в СК України джерело виникнення права власності подружжя на спільне майно: це його *набуття* за час шлюбу [10]. Значення терміна «набути»: отримати, нажити, обзавестися, стати власником [1], нагромаджувати протягом якогось часу [15]. Перше й четверте значення не цілком точно відбиває сутність відносин, завдяки яким подружжя стає власником спільного майна. Щодо інших, то з їх вживанням асоціюється спільне накопичення майна, долучення до цього процесу обох з подружжя.

При цьому законодавець не ставить у залежність такого накопичення майна обов'язкову безпосередню працю обох з подружжя. Вклад у набуття спільного майна може вноситися не тільки безпосередніми діями одного або кожного з подружжя, а й опосередкованими діями одного або кожного з них. Наприклад, хтось

один із подружжя працює або здійснює підприємницьку діяльність, яка приносить прибуток, другий – забезпечує для цього належні побутові умови: веде домашнє господарство, готує їжу, прибирає, доглядає за дітьми тощо. Ця праця хоча й продуктивна, але неприбуткова, однак завдяки їй усувається багато проблем спільного побуту.

Тому законодавець у ч. 1 ст. 60 СК України й визначив, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині й чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) не мав самостійного заробітку (доходу). Інакше кажучи, важливим у встановленні прав на спільне майно є спільність проживання, прийняття рішень про набуття майна і потреба в цьому, спільність інтересів і взаємне доповнення дій кожного з подружжя для гідного існування сім'ї як такої. І навпаки, суд може визнати особистою приватною власністю дружини (або чоловіка) майно, набуте нею (ним) за час їх окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин (ч. 6 ст. 57 СКУ), коли немає й намірів набувати майно для спільного використання, як і джерел для цього.

Відповідно до ч. 2 ст. 60 СКУ об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним з подружжя. При цьому законодавець не розкриває поняття «доходи» та їх джерела, про які тут ідеться. Можна припустити, що це дохід від підприємницької діяльності, від реалізації права інтелектуальної власності на твори, автором яких є один з подружжя, або прав з патентів, виданих на його ім'я. На жаль, щодо цього питання в судовій практиці немає єдності.

Якщо розглядати джерела отримання доходу від здійснення підприємницької діяльності, то це може відбуватися за умов державної реєстрації одного з подружжя суб'єктом підприємницької діяльності без створення юридичної особи або якщо подружжям створено юридичну особу як її єдиним засновником, так і разом з іншими особами. Це може бути будь-яке господарське товариство або приватне підприємство. Іншими словами, хтось із подружжя вкладає кошти в підприємницьку діяльність, здійснювану ним безпосередньо або опосередковано (через створену юридичну особу) й отримує від цього доходу, оскільки мета такої діяльності – отримання прибутку (ст. 42 Господарського кодексу України).

Постає запитання: хто ж має

право на (а) частину прибутку, що виплачується одному з подружжя від результату діяльності господарського товариства або приватного підприємства; (б) дохід від підприємницької діяльності того з подружжя, який зареєстрований як фізична особа-підприємець; (в) майно, внесене до статутного капіталу господарського товариства або приватного підприємства.

Позиція Верховного Суду України (далі – ВСУ) висловлена у 2007 р.: якщо один з подружжя здійснює підприємницьку діяльність або є учасником чи засновником господарського товариства або приватного підприємства, інший з подружжя має право тільки на частку одержуваних доходів від цієї діяльності. Майно приватного підприємства чи фізичної особи-підприємця не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя (п. 29 постанови Пленуму ВСУ від 21 грудня 2007 р., № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [11]). При цьому ВСУ спирався на положення статей 57 і 61 СКУ, ст. 52 ЦК України.

Аналогічно Пленум ВСУ закликав вирішувати питання стосовно прав на доходи від участі в господарських товариствах і

прав на частки в їх статутних (складених) капіталах. Посилаючись на частини 2 і 3 ст. 61 СКУ, Пленум ВСУ указав на наявність у того з подружжя, хто не є учасником товариства, права на поділ одержаних доходів, якщо вклад до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, до того ж в інтересах сім'ї. Виходячи з того, що власником майна, переданого товариству його засновниками й учасниками, є саме товариство, ВСУ вважав, що такий вклад не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (п. 28 указаної Постанови Пленуму).

Інакше кажучи, ВСУ поклав в основу джерело доходу, виплачуваного учасникові товариства: якщо це доход від використання товариством майна, внесеного учасником за рахунок спільних коштів, то другий з подружжя має право на половину цього прибутку. Ця позиція заслуговує на підтримку, оскільки господарські товариства, на відміну від громадських організацій та інших підприємницьких товариств, є об'єднаннями капіталу.

Разом із тим бачення джерелом спільного майна подружжя доходів, одержаних одним з них від здійснення підприємницької діяльності, не таке однозначне. Така позиція ВСУ виникла раніше й висловлювалася в Науково-

практичному коментарі до цивільного законодавства України, випущеному ще в 2004 р. Академією суддів України (автори – Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г.) [7, с. 213]. Тому вона, звичайно, втілена в постанові Пленуму не помилково.

У той же час висловлювалась і критика такої позиції з боку як науковців, так і практиків. Так, З. В. Ромовська вважає, що жодна з наведених у постанові Пленуму ВСУ статей окремо, та й усі вони разом не дають достатньої підстави для такого висновку. На її думку, згадка у ст. 52 ЦКУ про особисте майно підприємця не означає, що ним закон вважає все те майно, яке він набув з початку підприємницької діяльності [Див.: 12, с. 96; 13, с. 192, 193]. Така позиція знайшла підтримку й серед адвокатів [16].

Видається, що в підході ВСУ вбачається суперечливість. Так, якщо вважати, що майно фізичної особи-підприємця не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, то потребує аргументації, чим же воно й доход, який ним приноситься, відрізняються від іншого майна подружжя та інших доходів одного з них (заробітної плати, пенсії тощо).

На нашу думку, джерелом спільного майна подружжя слід вважати результати підприємницької діяльності одного з них, не-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

зважаючи на те, що здійснює її тільки один. Як бачимо, тут спостерігається повна аналогія з трудовою діяльністю, а існуючі розбіжності в засадах цих видів діяльності аж ніяк не можуть потягти за собою протилежні висновки стосовно прав на їх результати.

Що ж до прав на вклади до статутного капіталу господарського товариства, то й тут не можна погодитися з ВСУ, який визнав, що вони не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Видається якраз навпаки: такі вклади належать подружжю на праві спільної сумісної власності, якщо вони зроблені за рахунок спільного майна. Натомість після внесення такого вкладу той з подружжя, хто виступив учасником товариства, набуває прав уже не на вклад, а на частку у статутному капіталі останнього. Тому не можна ототожнювати поняття «вклад» і «частка у статутному капіталі»: перший є об'єктом спільної власності подружжя, другий – права того з подружжя, хто є учасником товариства [14]. Іншого варіанту бути не може, оскільки частка у статутному капіталі товариства визначає обсяг корпоративних прав учасника, а ним є лише особа, позначена в його установчих документах, якою є лише один з подружжя.

Тим не менше, другий з подружжя не втрачає прав на майно

(речі або кошти), внесене як вклад у статутний капітал господарського товариства, що зберігається в дещо зміненому вигляді. Він вправі вимагати виплати йому частини майна товариства, пропорційної половині частки у статутному капіталі, що належить тому з подружжя, хто є учасником товариства. Таку позицію проголосив ВСУ у 2013 р. [8], і з нею варто цілком погодитись.

Таким чином, джерелом набуття подружжям спільної власності виступають доходи від підприємницької діяльності одного з них, у тому числі від діяльності господарського товариства або приватного підприємства. Якщо той з подружжя, хто є учасником або засновником такої юридичної особи, ще й працює там на підставі трудового договору (наприклад, директором або членом правління), то отримувана ним заробітна плата потрапляє також до спільного майна подружжя.

Повертаючись до терміна «набуте» стосовно майна подружжя, зауважимо, що іноді доволі складно розцінити те, чи охоплюються значенням цього слова певні джерела доходу, завдяки яким у когось із подружжя виникає право власності на певне майно. Передусім це стосується приватизованого одним із подружжям майна – квартири, земельної ділянки.

Законодавець невиважено

повівся до впорядкування цього питання, змінивши у 2011 р. ст. 61 СКУ й помістивши в ній норму про спільну власність на житло, набуте одним з подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, а також на земельну ділянку, набуту внаслідок безоплатної її передачі одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі й приватизації [10, с. 298]. А вже у 2012 р. цю норму було скасовано і встановлено, що приватизація тягне за собою набуття права особистої власності тим з подружжя, хто скористався своїм правом на приватизацію житла й земельної ділянки (п. 4 та 5 ч. 1 ст. 57 СКУ) [9, с. 100].

Дійсно, навряд чи можна вважати підстави для розцінення приватизації одним з подружжя квартири (або земельної ділянки) її набуттям у спільну власність. І. В. Жилінкова прямо зазначила, що не можна вважати приватизацію підставою автоматичного набуття права власності в того з подружжя, хто не брав у ній участі. Якщо другий з подружжя постійно не проживав зі своїм чоловіком/дружиною і за ним не зберігалось права на житло (він не був у довгостроковому відраядженні, у лікарні тощо), то він не набуває права на приватизацію цієї квартири, незважаючи на те, що він перебуває в зареєстрова-

ному шлюбі [5, с. 42]. А ось що стосується договірних джерел набуття права спільної власності на майно, тут потрібно спиратися на ч. 3 ст. 61 СКУ, за якою гроші, інше майно, в тому числі гонорар чи виграш, одержаний за договором, що укладався одним з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. При цьому законодавець установлює також умову укладення цього договору: це дія одного з подружжя в інтересах сім'ї. Правова конструкція доволі цікава, оскільки виходить, що у випадку спору необхідно встановлювати, діяла особа в сімейних чи у власних інтересах. При цьому ані презумпції, ані критерію, яким можна було б керуватися, ця норма не містить.

Зазвичай в інтересах інших осіб діє уповноважений на це представник. Якщо ж договір укладає особа як сторона останнього, вона діє у власних інтересах. Проте не виключаються випадки, коли законодавство вимагає враховувати інтереси інших осіб (наприклад, малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних дітей відповідно до ч. 6 ст. 203 ЦКУ). А от свідомо діяти в інтересах інших осіб і розмежовувати інтерес свій і сім'ї або, навпаки, постійно виходити з того, що всі дії особи, яка перебуває у шлюбі, мають виходити з інтересів сім'ї, – це своєрідний правовий ме-

ханізм. Важко довести й наявність такого інтересу, коли другий з подружжя дотримується протилежної точки зору, оспоруючи договір, або, навпаки, – коли бракує дій в інтересах сім'ї й переслідуються суто власні інтереси при укладенні договору.

Варто зупинитися на такому джерелі формування спільного майна подружжя, як примноження майна одного з подружжя під час перебування у шлюбі. Відповідно до ч. 1 ст. 62 СКУ, якщо майно дружини або чоловіка за час шлюбу суттєво збільшилось у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, у разі спору воно може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності. Отже, підставою для зміни правового режиму майна, що належало одному з подружжя, на майно спільне є ті вкладення в це майно, які здійснювалися подружжям під час перебування їх обох у шлюбі або власних коштів другого з подружжя.

Звертає на себе увагу те, що законодавець указує, що джерелом збільшення цінності майна мають бути не просто спільні кошти подружжя, а їх спільні трудові чи грошові затрати. Як бачимо, тут критерій інший, порівняно з тим, який служить підставою для набуття подружжям прав на спільне майно. Якщо в останнь-

ому разі неважливо, чи працював другий з подружжя, то для того, аби домагатися визнання права спільної власності на майно одного з подружжя, якраз необхідна трудова або грошова участь другого. Інакше вийшло б, що в чоловіка було майно до укладення шлюбу, після укладення останнього він мав доходи від заробітку або підприємницької діяльності, а дружина доглядала за дітьми, вела домашнє господарство. Майно під час шлюбу було відремонтовано, добудовано або іншим чином значно змінилося завдяки тим коштам, які приносив у сім'ю чоловік. Тим не менше дружина мала б підстави претендувати на визнання цього майна спільною власністю. Звичайно, що це позбавлено підстав і є несправедливим.

Принциповим є те, що зазначені обставини можуть служити підставою виникнення спільної сумісної власності подружжя тільки у випадку, якщо цінність речі стала значно вищою, ніж була до шлюбу. Як правило, це буває, коли вартість використаних матеріалів та інших витрат на ремонт речі, перебудову, перевищує її вартість. Якщо ж праця, зусилля й кошти, внесені одним з подружжя в майно другого, лише покращили останнє, то той, хто поніс такі витрати, може вимагати їх відшкодування, але не визнання його співвласником

(власником) цього майна (речі).

Відзначимо також, що сам по собі факт тривалого спільного використання майна подружжям, яке було власністю одного з них, сполученого з доглядом за цим майном, витратами на його утримання і збереження, не є підставою виникнення спільної сумісної власності. М. К. Галянтич і Ю. Комаровська-Чуркіна досліджували ситуацію, коли при догляді за квартирою (будинком) вкладаються спільні кошти і праця [2, с. 41]. Отже, ключовим питанням для набуття майном статусу спільного є суттєвість змін його вартості (цінності). Визначення ж цього – доволі складне завдання, на що зверталась увага у науковій юридичній літературі [Див.: 4, с. 214; 3; 6].

Існує в СКУ і протилежне правило: якщо у придбання майна крім спільних коштів вкладено й кошти, що належали одному з подружжя, частка в цьому майні є його особистою приватною власністю відповідно до розміру внеску (ч. 7 ст. 57 СКУ).

Дещо інакше визнаються права на доходи від майна, що належить одному з подружжя: вони можуть визнаватися по суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо другий

з подружжя своєю працею й (або) коштами брав участь в утриманні, управлінні цим майном чи догляді за ним (ч. 2 ст. 62 СКУ). Зрозуміло, що коштів або зусиль, витрачених на утримання такого майна, недостатньо для того, щоб визнати право спільної власності на нього. У той же час майнові наслідки у виді задоволення позову про спільну власність на доходи від майна настають. Логічність такого висновку очевидна, оскільки без утримання майна, воно не приносило б доходів. Витрати на утримання мають бути адекватно оцінені й повинні потягти за собою певні юридичні наслідки. Іншими словами, ч. 2 ст. 62 СКУ є винятком із загального правила, встановленого у ст. 58 СКУ, за яким, якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

Таким чином, джерела набуття подружжями права спільної власності є різноманітними, але небезспірними. А тому існує нагальна потреба у вдосконаленні їх регулювання для запобігання порушенню прав цих осіб і для можливості їх ефективного захисту в судовому порядку.

Список літератури: 1. Академічний тлумачний словник [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nabuvaty>. 2. Галянтич М. Спільна власність подружжя на житло за нормами Сімейного та Цивільного кодексів України / М. Галянтич, Ю. Комаровська-Чуркіна // Юридична Україна. – 2004. – № 5. 3. Гриняк А. Б. Спільна сумісна власність фізичних осіб: окремі питання виникнення та припинення / А. Б. Гриняк. [Електрон. ресурс]. – Режим досту-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

пу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2009_8/Grinyak.pdf. 4. Жилинкова И. В. Право собственности супругов / И. В. Жилинкова – Харьков: Ксилон, 1997. – 236 с. 5. Жилинкова И. В. Приватизація житла подружжя: аналіз питання в аспекті новітніх змін до ст. 61 СК України / И. В. Жилинкова. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://stride.com.ua/stride/men/data/men02_2011_c42_Simeine_pravo_Zhilinkova.doc 6. Кучерук К. І. Спільні питання спільної власності подружжя / К. І. Кучерук, М. С. Євдокимова [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2009_4/files/LA409_04.pdf. 7. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. – [У 4-х т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 1. – К: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 928 с. 8. Пост. Верхов. Суду України від 02.10.2013 р. у справі № 6-79цс13 [Електрон. ресурс] // Офіційний сайт Верхов. Суду України. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/2698391BDE1C8620C2257B1E00498230](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/2698391BDE1C8620C2257B1E00498230). 9. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка: Закон України № 4766-VI від 17.05.2012 р., // Відом. Верхов. Ради України 2013. – № 15. – Ст. 100. 10. Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя: Закон України № 2913-VI від 11.01.2011 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 31. – Ст. 298. 11. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 21.12.2007 р., № 11 [Електрон. ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/v0011700-07. 12. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с. 13. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с. 14. Спасько-Фатеева І. В. Право спільної власності подружжя на частку в статутному капіталі господарського товариства: за і проти / І. В. Спасько-Фатеева // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2008. – № 6. – Ст. 31-38. 15. Глумачний словник [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://tolsklovar.ru/p19571.html>. 16. Якименко О. // Виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові (стаття 62 СК) / О. Якименко // Закон і Бізнес. – № 13 (за 27.03-02.04.2010 р.).

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИМУЩЕСТВА СУПРУГОВ

Довбыш А. А.

Статья посвящена видам источников формирования имущества супругов, в частности, порядку и основаниям приобретения ими имущества во время совместного проживания, осуществления предпринимательской деятельности, внесения имущества в уставные капиталы хозяйственных обществ и частных предприятий, существенного увеличения имущества или его улучшения за время пребывания в браке за счет общих средств.

Ключевые слова: супруги, общая собственность, имущество, приобретение, предпринимательская деятельность, хозяйственные общества.

SOURCES OF FORMATION OF MARITAL PROPERTY

Dovbysh O. O.

The article is dedicated to types of sources of formation of marital property, in particular to the order and the grounds of acquisition of property during cohabitation, conducting entrepreneurial activity, contribution of property to the charter capital of business entities and private enterprises, a substantial increase of the property or its improvement over time of the marriage at the expense of the common funds of the conjoints.

Key words: conjoints, common property, property, acquisition, entrepreneurship, business entities.

Надійшла до редакції 21.10.2013 р.